УДК 502:327 (477)

DOI: 10.31470/2518-7600-2020-9/2-154-181

**CIVIL SELF-IDENTIFICATION OF THE INHABITANTS
OF THE SOUTH OF UKRAINE (1992–2020)**

**ГРОМАДЯНСЬКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ
НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1992–2020)**

**ГРАЖДАНСКАЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ
НАСЕЛЕНИЯ ЮГА УКРАИНЫ (1992–2020)**

Олексій Ляшенко,

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу
національних меншин,
al_lyashenko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-4348-1655>

Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
вул. Генерала алмазова, 8. м.
Київ, 01011

Oleksii Liashenko,

Ph.D. in Historical sciences,
research scientist of department
of national minorities,
al_lyashenko@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-4348-1655>

I.F. Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies of the
National Academy of Sciences
of Ukraine
8, General Almazova St., Kyiv,
Ukraine, 01011

ABSTRACT

The article analyzes the socio-cultural and civic self-identification of the people of Ukraine, in particular its regional differences, features of civic self-identification of the population of the southern region of Ukraine. Indicators of civic self-identification of the adult population of the country are important qualitative and quantitative characteristics of the development of the Ukrainian nation both at the regional and national levels, and in the context of Ukraine's European integration policy.

The predominant identities of the population of Ukraine as a whole are national-state as well as local. During the existence of independent Ukraine, there are three stages of raising the national-civic identity, the boundaries between which clearly coincide with the two bifurcation crises (Maidans) in 2004–2005 and 2013–2014.

Beginning from the 2004, under the influence of the political situation in Ukraine, such a concept as «South-East» appeared and was actively promoted by certain political forces. The specific «southeastern» identity was built on the residual «Sovietness», the tendency to paternalism of power, economic pragmatism and demonstrative speaking Russian.

The south of Ukraine deserves to be considered a self-sufficient socio-cultural region of Ukraine, which in socio-cultural terms occupies an intermediate position between the Center and the East. The predominant identities of the population of the South of Ukraine are national-state as well as local.

Crimea is a special component of the southern region of Ukraine. In particular, regional autonomy of the population was more characteristic for the autonomy than in the South as a whole. Unfortunately, currently we are unable to trace the real socio-cultural processes taking place on the occupied peninsula.

Despite the state's declared course towards European integration and significant progress in this direction, European identity is not a priority for residents of any region of Ukraine, including the south.

Keywords: *Ukrainian nation, identity, self-awareness, regions, Ukraine, South of Ukraine.*

Постановка проблеми. Для громадянської ідентичності середньостатистичної людини притаманна, крім іншого, розділена лояльність – множинність форм самоідентифікації. Зокрема, склалася ціла ієрархія співтовариств (народів), до яких люди себе відносять: народ свого міста або селища (локальна самоідентифікація), своєї провінції / регіону (регіональна самоідентифікація), країни в цілому (національно-

державна самоідентифікація); народ міждержавного об'єднання, до якого входить країна (наднаціональна самоідентифікація). Втім, провідна тенденція початку ХХІ ст. полягає в тому, що «нація-держава» у свідомості європейців продовжує залишатися вищою мірою політичного життя. У той же час помітно посилилася регіональна самоідентифікація, у тому числі її сепаратистський різновид, яскравим прикладом якого є останні події в іспанській Каталонії.

В останні десятиліття у Європі поширюється й інший процес – конструювання європейської ідентичності та її співвідношення з ідентичністю національно-державною. В цілому, обираючи між своєю країною і Європою, більшість європейців ставлять на перше місце національний компонент, тобто вважають себе передусім громадянами своєї держави. Про це свідчать результати відповідних опитувань Standard Eurobarometer в країнах-членах Європейського Союзу. У ході цих опитувань респондентам пропонується відповісти на питання, ким вони бачать себе в найближчому майбутньому: громадянами своєї держави; громадянами своєї держави і європейцями, європейцями і громадянами своєї держави; лише європейцями (Standard Eurobarometer, 2018. ec.europa.eu).

Наприклад, восени 2018 р. 50% громадян Великобританії вважали себе «лише англійцями», а ще 34% – «англійцями і європейцями». Високі ці показники в Болгарії і Греції (по 47% громадян цих країн ідентифікували себе виключно за національністю). Натомість, відносно найвищий рівень європейської самоідентифікації у мешканців Люксембургу – 7% жителів цієї держави вважають себе «лише європейцями» а ще 18% – «європейцями і люксембуржцями». У середньому по ЄС 33% опитаних бачили себе лише громадянами своєї держави, а ще 55% – представниками своєї держави і європейцями (Standard Eurobarometer, 2018. ec.europa.eu).

З іншого боку національно-державній ідентичності доводиться конкурувати з регіональною та локальною. У Європі традиційно високий рівень регіональної самосвідомості

простежується у поліетнічних країнах з федеративним типом державного устрою. У свідомості багатьох європейців загальнонаціональна ідентичність співіснує з регіональним патріотизмом. Це також видно з результатів опитування «Standard Eurobarometer 82 European Citizenship – Autumn 2014». Згідно його результатів, у Європі виділяється група держав, громадяни яких більшою мірою віддають перевагу локальній ідентичності над національною. Наприклад, доля іспанців, які найбільшою мірою відчують спільність зі своєю країною, складає 83%, а з містом, селищем – 92%. Найбільшою мірою прив'язані до своєї країни, ніж до міста, селища данці (відповідно 98% проти 81%). Майже порівну або порівну розподіляються ці показники серед португальців (по 97% в обох випадках), болгар (по 96% в обох випадках). Загалом по ЄС більшою мірою прив'язані до свого міста, селища 89% опитаних, а до своєї країни – 91% (Standard Eurobarometer 82, 2014. ec.europa.eu).

Для України, для її державного будівництва, питання самоідентифікації громадян і співвідношення ідентичностей є надзвичайно актуальним, адже з одного боку Україна отримала важкий спадок експерименту з конструюванням «радянського народу», а на поточному етапі змушена протидіяти його осучасненій версії, квінтесенцією якої є теза сучасної російської влади про «один народ» (маються на увазі росіяни, українці, білоруси).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням формування і динаміки ідентичностей приділяють увагу багато вітчизняних дослідників, що представляють різні соціогуманітарні науки. Соціокультурні розбіжності регіонів, проблеми формування політичних ідентичностей досліджують В. Бебик, М. Дністрянський, І. Зварич, А. Колодій, В. Котигоренко, Л. Нагорна, І. Прибиткова, О. Рафальський, Ю. Римаренко та інші.

Цілі статті: запропонувати структуру співвідношення ідентичностей; шляхом аналізу соціологічних даних виявити

основні типи ідентичностей жителів України на сучасному етапі, та динаміку їхніх змін за роки незалежності та регіональні відмінності самоідентифікації; виявити особливості національно-громадянської самоідентифікації населення Півдня України; шляхом аналізу соціологічних даних виявити співвідношення національної і європейської ідентичностей жителів основних макрорегіонів України.

Виклад основного матеріалу. Національна самоідентифікація, як і раніше, ґрунтується на європейських країнах. Відданість нації-державі визначається трьома основними моментами: відчуттям того, що нинішнє покоління продовжує справу попередніх поколінь, загальною пам'яттю про колективну історію країни, а також відчуттям спільної долі. Історичний досвід свідчить, що ці елементи об'єднують нації і дозволяють їм витримувати важкі випробування (Хенкін, 2014). Таким чином, в ієрархії просторових спільнот самоідентифікація європейців здійснюється на трьох основних рівнях: національно-державному, наднаціональному і локальному або регіональному. У багатьох європейських країнах існують іншокультурні спільноти, що як правило складаються з мігрантів, ступінь адаптації та інтеграції яких у новій європейській батьківщині є різним. Відповідно, для них пріоритетною часто виступає етнічна або релігійна ідентичність. З великою долею імовірності ці процеси у перспективі актуалізуються й в Україні.

Схема. Співвідношення ідентичностей

Історично Україна є багатонаціональною державою, із досить різноманітними регіонами загалом та регіонами компактного проживання національних меншин і корінних народів в особливості. Крім того, тривалий період часу територія сучасної України була розділена між імперіями з дуже різною політичною культурою і традиціями, а в нинішніх міжнародно-визнаних межах Україна існує відносно нетривалий час. Як зазначає С. Римаренко, регіон, як територіальна одиниця, що історично склалася, крім усього іншого, може відігравати як інтеграційну, так і дезінтеграційну роль, як бути прикладом субсидіарності та децентралізації управління, так і використовуватися сепаратистськими силами для розколу країни. І тут ми маємо справу з територіальним накладанням таких елементів, як наявність чи відсутність традицій громадянського суспільства, відносини історичної спадщини, політико-ідеологічна орієнтація, ставлення до державної незалежності України (і, зокрема, до розпаду СРСР), етнонаціональна самоідентифікація, ставлення до титульної нації (мова, культура), зовнішньополітична орієнтація (НАТО, ЄС, Росія) (Римаренко, 2010). Тому для України, для

державного будівництва, питання зокрема самоідентифікації громадян і співвідношення ідентичностей є надзвичайно актуальним, адже з одного боку Україна отримала важкий спадок експерименту з конструюванням «радянського народу», а з іншого – йде шляхом європейської інтеграції й ці процеси супроводжуються одночасним руйнуванням старих і пошуком нової ідентичності, покликаної забезпечити ефективні інтеграційні процеси в суспільстві і формування сучасної української політичної нації.

Зростання ролі територіально-просторових ідентифікацій стало новою реальністю, з якою Україна зіткнулася на початку ХХІ ст. Відповідно посилився й інтерес до них з боку науковців. На думку Л. Нагорної, осмислення логіки формування просторово-територіальних самоідентифікацій і їх відображення у суспільній думці виступає як ключ до розуміння особливостей соціокультурної динаміки. При цьому, на думку дослідниці, на соціокультурну динаміку впливають не стільки самі по собі регіональні відмінності, скільки стійкі стереотипи, що формують відчуття глибини відмінностей (Нагорна, 2018). У якості основного градієнта цих відмінностей в Україні прийнято вважати лінію «Захід – Схід». Та на думку Я. Дашкевича, це є наслідком відсутності в українській науці етноцентризму, який передбачає реконструкцію суспільно-політичного простору на основі власного бачення (Дашкевич, 1991: 28-44). І у такому випадку для виявлення особливостей ідентифікацій вісь «Південь-Північ» виявилася б не менш суттєвою. Певною мірою підтверджує таке припущення той факт, що в Україні віддавна був свій неспокійний «Низ», територія за порогами. М. Попович зазначає, що саме поняття «Низ» було в Україні не лише географічним – до певної міри це була «антиструктура» і «антисвіт», простір особливої, карнавальної символізації (Попович, 1998: 169). Таким чином, Південь України цілком можна розглядати як самодостатній соціокультурний регіон, що має свої особливості.

Важливу роль у дослідженні соціокультурної динаміки

відіграють соціологічні дослідження. Вперше в Україні подібні опитування став проводити Інститут соціології НАН України, який з 1992 року у рамках проекту «Українське суспільство. Соціологічний моніторинг» пропонує респондентам відповісти на питання, ким вони себе відчують в першу чергу: громадянами України, жителями свого регіону (області, групи областей), жителями свого населеного пункту, громадянами колишнього СРСР, європейцями, жителями планети Земля або представниками своєї національності. З 2012 року подібні опитування у рамках проекту Омнібус почала проводити компанія Research & Branding Group.

Як показують результати опитувань, проведених ІС НАН України (Таблиця 1), переважаючими ідентичностями жителів нашої країни є національно-громадянська (вважають себе передусім громадянами України) а також, з істотним відставанням, локальна (вважають себе жителями свого населеного пункту). До 2008 року третьою за значимістю була пострадянська ідентичність (вважають себе громадянами колишнього СРСР), з нею спочатку порівнялася (у 2005–2012 рр.), а потім зміцнилася на третій позиції регіональна ідентичність (вважають себе жителями свого регіону).

Таблиця 1. Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу. (одна відповідь зі списку.) Україна.
Складено за результатами національних щорічних моніторингових опитувань 1992 – 2019 рр. Інституту соціології НАН України «Українське суспільство соціологічний моніторинг»

T1	1992	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Громадянином України	4 6	4 1	4 1	4 4	5 5	5 2	5 2	4 9	5 1	4 8	5 1	6 5	5 8	6 0	5 7	5 9	6 0
Мешканцем села, району чи міста, в якому живуть	2 4	3 1	3 2	3 1	2 5	2 8	2 5	2 7	2 7	3 0	2 9	1 6	2 3	2 2	2 5	2 3	2 1
Мешканцем регіону (області чи кількох областей)	7	7	6	7	6	7	9	9	7	8	8	8	6	7	6	7	5
Громадянином колишнього СРСР	1 3	1 2	1 3	1 1	8	7	9	8	7	8	7	6	4	4	3	3	3
Громадянином Європи	4	3	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2
Громадянином світу	6	6	3	2	3	3	2	2	3	2	2	2	4	3	3	3	5
Представником свого етносу, нації	0	0	3	3	2	2	3	3	3	2	2	2	3	3	4	3	4
Інше	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	0

Також слід зазначити, що в ідентифікуванні жителями країни себе передусім громадянами України виділяються три періоди: перший 1992–2004 рр., коли в першу чергу громадянами України себе відчували менше половини респондентів; другий 2005–2013 рр., коли доля таких складала майже половину або більше за респонденти і третій з 2014 р., коли передусім громадянами України себе вважали близько 60% й більше опитаних. Як видно, сплески національно-державної самоідентифікації українців відбувалися після певних буремних подій: Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2014 р. Останній сплеск національно-державної самоідентифікації українців великою мірою обумовлений ще й військовою агресією з боку Росії.

Як видно із Таблиць 2 і 3, з результатами опитувань, проведених ІС НАН України в цілому корелюють дані отримані

в результаті опитувань, проведених в 2012–2019 рр. компанією Research & Branding Group.

Таблиця 2. Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу. (одна відповідь зі списку.) Україна
Складено за результатами загальнонаціональних опитувань «Омнібус R&B Group» у 2012 – 2020 рр. Опитування проводилися на всій території України (із 2014 р. за виключенням АР Крим, м. Севастополь та непідконтрольних територій Донецької і Луганської областей).

T2	Квітень 2012	Вересень 2012	Березень 2014	Травень 2015	Лютий 2016	Вересень 2016	Грудень 2016	Серпень 2017	Липень 2018	Вересень 2019	Лютий 2020
Українцем, громадянином України	48	49	60	63	62	56	52	54	54	62	59
Жителем свого міста, села, селища, району	24	27	17	23	23	22	30	24	24	19	26
Жителем свого регіону (області, групи областей)	9	5	9	7	8	8	7	9	10	7	7
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	10	9	8	3	2	5	3	5	4	3	3
Європейцем, жителем Європи	3	1	2	2	2	2	2	2	2	3	1
Громадянином світу, жителем планети Земля	4	3	2	1	2	4	2	2	3	3	2
Представником своєї національності	0	5	0	0	0	1	0	1	1	1	1
Важко відповісти	3	1	2	2	2	2	5	3	2	1	1

Таблиця 3. Порівняння даних ІС НАН України та R&B Group.
Україна

T3	ІС НАНУ 2012	R&B Group 2012	ІС НАНУ 2014	R&B Group 2014	ІС НАНУ 2015	R&B Group 2015	ІС НАНУ 2016	R&B Group 2016	ІС НАНУ 2017	R&B Group 2017	ІС НАНУ 2018	R&B Group 2018	ІС НАНУ 2019	R&B Group 2019
Українцем, громадянином України	48	49	65	60	58	63	60	52	57	47	59	54	60	62
Жителем свого міста, села, селища, району	30	27	16	17	23	23	22	30	25	29	23	24	21	19
Жителем свого регіону (області, групи областей)	8	5	8	9	6	7	7	7	6	13	7	10	5	7
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	8	9	6	8	4	3	4	3	3	7	3	4	3	3

Як показують результати опитувань, проведених ІС НАН України (Таблиця 4) динаміка самоідентифікації жителів Півдня України загалом повторює загальноукраїнську. Зокрема, як і по Україні в цілому, на Півдні переважаючою ідентичністю є національно-державна (вважають себе насамперед громадянами України), а другою за значущістю – локальна (вважають себе передусім жителями свого міста, селища, району). Третю позицію ділять наднаціональна (вважають себе громадянами колишнього СРСР) та регіональна (вважають себе передусім жителями свого регіону, області). Втім, слід відзначити й певні її особливості. Зокрема, це дещо більший (порівняно із загальноукраїнським) відсоток респондентів, що обирали пострадянську та регіональну ідентичність у якості пріоритетних. Щоправда, у 2018–2019 рр. ці показники демонстрували динаміку до зниження і практично зрівнялися із загальноукраїнськими.

Таблиця 4. Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу. (одна відповідь зі списку.) Південь України
Складено за результатами національних щорічних моніторингових опитувань 2009 – 2019 рр. Інституту соціології НАН України «Українське суспільство соціологічний моніторинг»

T4	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019
Громадянином України	43	45	56	46	57	61	67
Мешканцем села, району чи міста, в якому живуть	30	29	23	35	26	21	19
Мешканцем регіону (області чи кількох областей)	12	4	10	5	6	4	2
Громадянином колишнього СРСР	10	15	5	7	7	3	5
Громадянином Європи	1	1	1	1	1	2	1
Громадянином світу	2	4	3	4	3	4	4
Представником свого етносу, нації	3	2	3	3	1	5	1
Інше	1	1	0	1	0	1	1

Як видно із Таблиць 5 і 6, динаміка соціокультурної самоідентифікації населення Півдня України за результатами опитувань ІС НАН України в цілому корелює з даними, що отримані в результаті опитувань, проведених в 2012–2019 рр. компанією Research & Branding Group. Хоча деякі показники, такі як національно-державна та регіональна самоідентифікація у 2017 р., або локальна у 2015–2016 р., й мають помітні розбіжності у дослідженнях ІС НАН України і компанії Research & Branding Group.

Таблиця 5. Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу. (одна відповідь зі списку.) Південь України
Складено за результатами загальнонаціональних опитувань «Омнібус R&B Group» у 2012 – 2020 рр. Південь України у складі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей та АР Крим і м. Севастополь (до 2014 р. включно).
Дані за 2012 р. охоплюють Південний Схід України.

T5	Квітень 2012	Вересень 2012	Березень 2014	Травень 2015	Лютий 2016	Вересень 2016	Грудень 2016	Серпень 2017	Липень 2018	Вересень 2019	Лютий 2020
Українцем, громадянином України	37	41	41	50	50	51	43	47	58	54	40
Жителем свого міста, села, селища, району	24	27	24	34	30	31	44	29	23	24	38
Жителем свого регіону (області, групи областей)	11	6	14	6	12	11	5	13	5	6	10
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	16	15	16	6	3	4	4	7	7	7	5
Європейцем, жителем Європи	4	1	1	1	1	0	1	0	1	2	0
Громадянином світу, жителем планети Земля	4	3	2	2	2	2	1	2	3	5	2
Представником своєї національності	0	6	0	0	0	0	0	0	1	2	3
Важко відповісти	3	1	2	1	1	1	2	1	1	1	1

Таблиця 6. Порівняння даних ІС НАН України та R&B Group.
Південь України

T6	ІС НАНУ 2012	R&B Group 2012	ІС НАНУ 2015	R&B Group 2015	ІС НАНУ 2016	R&B Group 2016	ІС НАНУ 2017	R&B Group 2017	ІС НАНУ 2018	R&B Group 2018	ІС НАНУ 2019	R&B Group 2019
Українцем, громадянином України	45	41	56	50	46	43	57	47	61	58	67	54
Жителем свого міста, села, селища, району	29	27	23	34	35	44	26	29	21	23	19	24
Жителем свого регіону (області, групи областей)	4	6	10	6	5	5	6	13	4	5	2	6
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	15	15	5	6	7	4	7	7	3	7	5	7

Починаючи з 2004 р. під впливом політичної кон'юнктури в Україні з'явилося таке поняття як «Південний Схід». Специфічна «південно-східна» ідентичність вибудовувалася на залишковій «радянськості», схильності до патерналізму влади, економічному прагматизмі та демонстративній російськомовності. Втім, на наш погляд, принаймні у питаннях соціокультурної самоідентифікації населення «Південний Схід» не є монолітним, особливо в останні роки. Про це свідчать результати опитування компанії Research & Branding Group. Як видно із Таблиці 7, різниця у рівні національно-державної або локальної самоідентифікації населення Півдня і Сходу Україна співставна із різницею між Центральною та Західною Україною.

Таблиця 7. Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу. (одна відповідь зі списку.) Регіони України
Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у лютому 2020 р. Південь України у складі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей. Схід України у складі Харківської, Дніпропетровської, Луганської та Донецької областей (за винятком непідконтрольних територій Донецької і Луганської областей).

Т7	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна в цілому
Українцем, громадянином України	73	68	40	40	59
Жителем свого міста, села, селища, району	18	22	35	38	26
Жителем свого регіону (області, групи областей)	4	5	13	10	7
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	0	2	9	5	3
Інше	4	2	2	6	4
Важко відповісти	1	1	1	1	1

Говорячи про регіональні відмінності громадянської самоідентифікації, не можна оминати й той факт, що й Схід України у цьому відношенні не є однорідним. Як свідчать результати опитування ІС НАН України у 2014 р., частота вибору національно-державної ідентичності на Сході

становила 67%, на Півдні – 60%, але лише кожен третій мешканець Донбасу (34%) вважав себе насамперед громадянином України, а кожен четвертий (27%) – підкреслював свою регіональну ідентичність (Прибиткова, 2014: 199–200).

У чомусь подібна ситуація спостерігалася до 2014 р. й на Півдні України, де суттєві відмінності у рівні громадянської самоідентифікації демонструвало населення АР Крим. Як видно із *Таблиці 8*, у Криму простежувався істотно нижчий, ніж по Україні в цілому та Півдню і Південному Сходу, рівень національно-державної самоідентифікації населення. Натомість в автономії фіксується надзвичайно високий рівень регіональної ідентичності (навіть якщо взяти до уваги те, що в кримському опитуванні була відсутня альтернатива локальної ідентичності). Слід відзначити, що вплив АР Крим на загальне співвідношення соціокультурних ідентичностей на Півдні України не такий суттєвий порівняно із впливом Донбасу на ієрархію ідентичностей Сходу України.

Таблиця 8. Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу. (одна відповідь зі списку.) Регіони України
Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&V Group» у вересні 2012 р. та регіонального опитування у АР Крим у червні 2012 р.

Т8	Україна	Південний схід	Південь	Південь без АР Крим і м. Севастополь	АР Крим
Українцем, громадянином України	49	41	37	37	23
Жителем свого міста, села, селища, району	27	27	28	32	-
Жителем свого регіону (області, групи областей)	5	6	9	6	46
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	9	15	13	14	14
Європейцем, жителем Європи	1	1	0	0	2
Громадянином світу, жителем планети Земля	3	3	3	3	2
Представником своєї національності	5	6	8	7	8
Важко відповісти	1	1	1	1	4

Після того, як у 2014 р. Росія окупувала український Крим, Південь України, як соціокультурний регіон, став більш монолітним. Але й усередині цього регіону існують певні соціально-демографічні особливості самоідентифікації жителів. Зокрема, як видно із *Таблиці 9*, рівень національно-державної ідентичності вищий серед міських жителів та у сільській місцевості, натомість у обласних центрах порівняно вищим є рівень регіональної ідентичності. Найнижчим рівень національно-державної самоідентифікації є серед представників старшого покоління, які порівняно частіше наголошували на своїй пострадянській ідентичності.

Таблиця 9. Ким себе особисто вважають (відчувають) у першу чергу. (одна відповідь зі списку.) Південь України
Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у лютому 2020 р. Південь України у складі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей.

T9	Обласний центр	Місто	Село	18 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 59	60 і старші	Південь України в цілому
Українцем, громадянином України	34	44	46	39	51	42	40	32	40
Жителем свого міста, села, селища, району	35	37	32	34	28	38	40	35	35
Жителем свого регіону (області, групи областей)	18	10	11	21	18	12	8	9	13
Громадянином колишнього СРСР / союзу країн колишнього СРСР / СНД	13	5	8	0	2	4	10	22	9
Інше	1	3	3	3	2	2	0	2	2
Важко відповісти	0	2	1	2	0	2	2	0	1

Як вже згадувалося, у Радянському Союзі було здійснено масштабну спробу з формування нової спільноти – радянського народу. На практиці це призвело до того, що за межами СРСР усі його громадяни сприймалися переважно як «русскіє». Попри те, що Україна вже понад чверть століття існує як незалежна держава, у свідомості значної частини українців теза про «один народ» залишається досить стійкою. Як свідчать результати опитування, проведеного компанією Research &

Branding Group у вересні 2016 р. (Таблиця 10), 42% українців погоджуються із тезою «українці і росіяни – один народ», тоді як з протилежним твердженням – «українці і росіяни – два різні народи» – погоджується 48% опитаних. Як видно із Таблиці 10, простежується чітка регіональна градація із Заходу на Схід у відповідях респондентів на дане питання. Південь України, де 52% опитаних вважають українців і росіян одним народом, а 37% – двома різними народами, у даному випадку розташувався між Центром та Сходом України. Доволі високий відсоток відповідей респондентів, що українці і росіяни – один народ, можна частково пояснити не зовсім чіткою в умовах війни на Сході України редакцією запитань. Вони мали б звучати так: «Громадяни України українці за національністю та громадяни Росії росіяни за національністю – один народ?» та «...– два різні народи?». Адже дуже імовірно, що частина респондентів могли зрозуміти запитання як таке, що стосується українців і росіян, які є жителями України (Галичина, 2017: 649).

Таблиця 10. Як ви вважаєте, українці і росіяни – це один народ чи два різні народи? Регіони України

Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у вересні 2016 р. Південь України у складі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей.

T10	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна в цілому
Українці і росіяни - один народ	25	32	52	73	42
Українці і росіяни - два різні народи	67	58	37	18	48
Важко відповісти	8	9	12	9	9

Так само, як і у питанні про громадянську самоідентифікацію, у питанні про один, або два народи найбільше прихильників тези про «один народ» на Півдні України серед міського (крім обласних центрів) населення, та представників найстаршого покоління (Таблиця 11).

Таблиця 11. Як ви вважаєте, українці і росіяни - це один народ чи два різні народи? Південь України
Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у вересні 2016 р. Південь України у складі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей.

T11	Обласний центр	Місто	Село	18 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 59	60 і старші	Південь України в
Українці і росіяни - один народ	50	60	42	39	53	54	47	63	52
Українці і росіяни - два різні народи	35	37	41	45	35	32	45	30	37
Важко відповісти	15	3	17	16	12	14	8	8	12

Регіональні відмінності соціокультурної ідентичності населення великою мірою обумовлені історичною, зокрема культурною спадщиною. Велика частина жителів Півдня і особливо Сходу України традиційно ідентифікували себе з російською і радянською культурою. Так, згідно з результатами опитування, проведеного компанією Research & Branding Group у січні 2007 р. представниками російської культурної традиції себе вважали 29% жителів східних і 25% жителів південних областей, а представниками радянської культурної традиції – 23% жителів південних і 40% жителів східних областей України (при цьому респонденти могли вибрати два варіанти відповідей). Як видно із Таблиці 12, питання приналежності до певної культурної традиції суттєво впливає на картину культурної ідентичності населення Півдня України із АР Крим і Севастополем та без їх урахування. Але у будь-якій конфігурації Південь виглядав цілком самодостатнім соціокультурним регіоном.

Таблиця 12. Представниками якої культурної традиції себе вважають. Україна. Регіони України. Південь без урахування АР Крим і м. Севастополь

Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у січні 2007 р. Південь України у складі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей, АР Крим та м. Севастополь.

T12	Україна в цілому	Захід	Центр	Схід	Південь	Південь без АР Крим і м. Севастополь
Української культурної традиції	60	81	76	34	49	63
Російської культурної традиції	16	5	8	29	25	17
Радянської культурної традиції	23	11	15	40	23	21
Європейської культурної традиції	4	4	3	3	4	5
Світової культури	1	1	1	1	1	1
Важко відповісти	7	5	5	7	14	12

У 2015 р. ІС НАН України запропонував респондентам обрати один варіант відповіді на питання, до якої культури вони себе відносять – української, російською або іншої. В результаті переважна більшість опитаних на Заході (96%) та у Центрі (91%) віднесли себе до української культури. Також до української культури віднесли себе переважна більшість жителів Сходу (окрім Донбасу) і Півдня України – відповідно 82% і 74%. При цьому в означених регіонах доволі помітна доля респондентів, що віднесли себе до російської культури, – 12% на Сході і 17% на Півдні. Окремо слід виділити підконтрольну частину Донбасу, де представником української культури себе вважає кожен другий (49%), а російської – кожен третій (29%) опитаний. Як видно із Таблиці 13, Південь України за українською культурною ідентифікацією його жителів займає проміжне становище між Центром та Сходом (без Донбасу), але за часткою мешканців, що ідентифікують себе із російською культурною традицією Південь поступається лише Донбасу.

Таблиця 13. До якої культури себе, в першу чергу, відносять.
Регіони України

Складено за результатами загальнонаціонального опитування
Інституту соціології НАН України у 2015 р.

T13	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Україна в цілому
Української	96	91	74	82	49	84
Російської	1	2	17	12	29	8
Іншої	1	2	3	1	6	2
Важко сказати	2	5	6	5	16	6

Втім, з українською ідентичністю жителів Півдня України (у складі чотирьох областей) все стає зрозуміло з відповідей на питання «До якої національності ви себе відносите?», де переважна більшість респондентів (92% у 2017 р. і 88% у 2020 р.) ідентифікували себе як українців (Таблиця 14). Разом з тим слід відзначити, що з 2017 р. число тих, хто вважає себе українцями за національністю, на 4% скоротилася, а тих, хто вважає себе росіянами за національністю, стало більше на 3%.

Таблиця 14. До якої національності себе відносять.
Південь України

Складено за результатами загальнонаціонального опитування
«Омнібус R&B Group» у 2017 та 2020 рр. Південь України у
складі Одеської, Миколаївської, Херсонської,
Запорізької областей.

T14	2017	2020
Українці	92	88
Росіяни	6	9
Інші	2	3

Як видно з результатів соціологічних опитувань ІС НАН України і компанії Research & Branding Group європейська ідентичність не є першочерговою для жителів жодного регіону України, зокрема й Галичини. Втім, це не означає, що українці жодною мірою не відчують себе європейцями. У липні 2018 р. та в лютому 2020 р. у рамках загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» респондентам було

запропоновано відповісти на питання, подібне до того, що ставиться респондентам країн ЄС у рамках опитувань EUROBAROMETER – «Ким Ви себе бачите в осяжному майбутньому – більше українцем, чи європейцем?». Як видно із Таблиці 15 у 2018 р. майже половина опитаних (47%) в осяжному майбутньому бачили себе тільки українцями (виключно українське самоусвідомлення), але 40% обрали варіант «у першу чергу українцем, а в другу – європейцем» (українсько-європейське самоусвідомлення), ще 4% – «у першу чергу європейцем, а в другу – українцем» (європейсько-українське самоусвідомлення) і 2% – «тільки європейцем» (виключно європейське самоусвідомлення). Ще 4% опитаних не асоціювали себе ні як українців, ні як європейців, причому на Півдні і Сході цей показник був удвічі вищий, ніж по Україні в цілому.

Станом на лютий 2020 р. співвідношення українського і українсько-європейського самоусвідомлення помітно змістилося на користь першого. У лютому 2020 р. вже 57% респондентів в осяжному майбутньому бачать себе тільки українцями (виключно українське самоусвідомлення), 35% обрали варіант «у першу чергу українцем, а в другу – європейцем» (українсько-європейське самоусвідомлення), 3% – «у першу чергу європейцем, а в другу – українцем» (європейсько-українське самоусвідомлення) і 2% – «тільки європейцем» (виключно європейське самоусвідомлення). Ще 2% опитаних не асоціюють себе ні як українців, ні як європейців. При цьому на Півдні ці зміни ще суттєвіші, ніж по Україні в цілому: тих, хто має виключно українське самоусвідомлення, вже 60% (зростання на 14%), а тих, хто має європейсько-українське самоусвідомлення стало 24% (зменшення на 13%).

Таблиця 15. Ким себе бачите в осяжному майбутньому – більше українцем, чи європейцем? (одна відповідь зі списку.)

Регіони України

Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у липні 2018 р і лютому 2020 р.

Південь України у складі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей.

T15	Захід		Центр		Південь		Схід		Україна в цілому	
	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.	Липень 2018 р.	Лютий 2020 р.
Тільки українцем	47	63	43	53	46	60	53	53	47	57
У першу чергу українцем, а в другу - європейцем	46	32	45	41	37	24	28	36	40	35
У першу чергу європейцем, а в другу - українцем	4	1	6	2	2	2	4	5	4	3
Тільки європейцем	0	1	3	1	1	1	2	1	2	1
Жоден з варіантів	1	1	2	1	8	5	8	3	4	2
Важко відповісти	3	2	2	2	6	8	5	2	3	2

Як видно із Таблиці 16, порівняно вищий рівень виключно українського самоусвідомлення демонструють мешканці південного регіону старші 40 років. Натомість, серед молодших респондентів порівняно вищий відсоток демонструє українсько-європейське самоусвідомлення.

Таблиця 16. Ким себе бачите в осяжному майбутньому – більше українцем, чи європейцем? (одна відповідь зі списку.)

Південь України

Складено за результатами загальнонаціонального опитування «Омнібус R&B Group» у лютому 2020 р. Південь України у складі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей.

T11	18 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 59	60 і старші	Південь України в цілому
Тільки українцем	51	49	67	68	65	63
У першу чергу українцем, а в другу - європейцем	33	37	19	22	14	26
У першу чергу європейцем, а в другу - українцем	2	2	0	2	2	3
Тільки європейцем	2	0	0	0	1	1
Жоден з варіантів	0	7	6	4	7	4
Важко відповісти	13	5	8	4	10	3

Висновки. Загальний вектор культурно-цивілізаційних відмінностей регіонів України спрямований із Заходу на Схід. При цьому Південь України цілком заслуговує на те, щоб розглядатися самодостатнім соціокультурним регіоном України, який займає проміжне становище між Центром та Сходом (дещо ближче до Сходу).

Переважаючими ідентичностями населення Півдня України є національно-державна та локальна.

Особливістю Півдня України є дещо виразніші, ніж по країні в цілому, локальна та регіональна ідентичності, а також помітніша залишкова «пострадянська» ідентичність. Натомість за співвідношенням української і європейської ідентичностей Південь України відрізняється як від західного і центрального регіонів, так і від східного.

Одним з проявів «пострадянськості» жителів Півдня є переважання згоди із твердженням про те, що українці і росіяни є одним народом, при тому що переважна більшість мешканців регіону себе ідентифікують як українців.

Слід також виділити Крим, як особливу складову південного регіону. Зокрема, для автономії більшою мірою, ніж загалом по Півдню була притаманна саме регіональна самоідентифікація населення. На жаль, наразі ми не маємо змоги відслідковувати реальні соціокультурні процеси, що відбуваються на окупованому півострові.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Standard Eurobarometer 90. Wave EB90.3. Kantar Public. URL: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2215> (Last accessed: 20.06.2020)
2. Standard Eurobarometer 82 EuropeanCitizenship - Autumn 2014. URL: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb82/eb82_citizen_en.pdf (Last accessed: 20.06.2020)
3. Галичина в етнополітичному вимірі. К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 840 с.
4. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом и Заходом (XIV – XVII ст.) // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Т.СХХІІ. 1991. С. 28-44.
5. Нагорна Л. Соціокультурні та політичні параметри регіональних ідентифікацій в Україні. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nahorna_sotsiokulturni.pdf (Last accessed: 20.06.2020)
6. Попович М.В. Нарис історії культури України. Київ: «АртЕк», 1998. 728 с.
7. Прибиткова І. Україна в регіонально-громадянському та національно-мовному вимірі. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Випуск 1 (15) Т. 1. Київ. Інститут соціології НАН України, 2014. С. 196-210.
8. Римаренко С. Соціокультурні розбіжності регіонів України. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/4/17.pdf> (Last accessed: 20.06.2020)
9. Хенкин С.М. Мозаика самоидентификации европейцев: как выстраиваются приоритеты. URL: <http://>

www.perspektivy.info/book/mozaika_samoidentifikacii_jevropejce_v_kak_vystraivajutsa_prioritety_2014-09-15.htm (Last accessed: 20.06.2020)

REFERENCES

1. Standard Eurobarometer 90. Wave EB90.3. Kantar Public. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2215>
2. Standard Eurobarometer 82 EuropeanCitizenship - Autumn 2014. Retrieved from: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb82/eb82_citizen_en.pdf (Last accessed: 20.06.2020)
3. Galychyna v etnopollitychnomu vymiri. K.: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2017. 840 [in Ukrainian].
4. Dashkevych, Ya. (1991). Ukrayina na mezhy mizh Shodom i Zahodom (XIX – XVII st.). *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka*. T.CCXXII. 28-44 [in Ukrainian].
5. Nahorna, L. Sotsiokulturni ta politychni parametry regionalnyh identyfikatsiy v Ukrayiny. Retrieved from: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nahorna>
6. Popovych, M.V. (1998). *Narys Istorii kultury Ukrayiny*. Kyiv: «ArtEk». 728 [in Ukrainian].
7. Prybytkova, I. (2014). Ukrayina v regionalno-hromadyanskomu ta natsionalno-movnomu vymiri. *Ukrayinske suspilstvo: monitoryng sotsialnyh zmin*. 1 (15) 1; K., Institut sotsiologii NAN Ukrayiny.196-210 [in Ukrainian].
8. Rymarenko, S. Sotsiokulturni rozbizhnosti regioniv Ukrayiny. Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/4/17.pdf>
9. Henkin, S. M. Mozaika samoidentifikatsiyi evropeytsev: kak vystraivayutsya priority. Retrieved from: http://www.perspektivy.info/book/mozaika_samoidentifikacii

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується соціокультурна і громадянська самоідентифікація жителів України, її регіональні відмінності, зокрема особливості громадянської самоідентифікації населення південного регіону України. Показники громадянської самоідентифікації дорослого населення країни є важливими якісно-кількісними характеристиками розвитку української нації як на регіональному і загальнодержавному рівнях, так і у контексті євроінтеграційної політики України.

Переважаючими ідентичностями населення України в цілому є національно-державна, а також локальна. Упродовж існування незалежної України виділяється три етапи піднесення національно-громадянської ідентичності, межі між якими чітко співпадають із двома біфуркаційними кризами (Майданами) у 2004–2005 рр. та 2013–2014 рр..

Починаючи з 2004 р. під впливом політичної кон'юнктури в Україні з'явилося й активно пропагувалося певними політичними силами таке поняття як «Південний Схід». Специфічна «південно-східна» ідентичність вибудовувалася на залишковій «радянськості», схильності до патерналізму влади, економічному прагматизмі та демонстративній російськомовності.

Південь України цілком заслуговує на те, щоб розглядатися самодостатнім соціокультурним регіоном України, який у соціокультурному відношенні займає проміжне становище між Центром та Сходом. Переважаючими ідентичностями населення Півдня України є національно-державна, а також локальна.

Особливою складовою південного регіону України є Крим. Зокрема, для автономії більшою мірою, ніж загалом по Півдню була притаманна саме регіональна самоідентифікація населення. На жаль, наразі ми не маємо змоги відслідковувати реальні соціокультурні процеси, що відбуваються на окупованому півострові.

Попри задекларований державою курс на євроінтеграцію і значне просування у цьому напрямку, європейська ідентичність не є першочерговою для жителів жодного регіону України, у тому числі й південного.

Ключові слова: українська нація, ідентичність, самоусвідомлення, регіони, Україна, Південь України.

АННОТАЦІЯ

В статье анализируется социокультурная и гражданская самоидентификация жителей Украины, ее региональные различия, в частности особенности гражданской самоидентификации населения южного региона Украины. Показатели гражданской самоидентификации взрослого населения страны являются важными качественно-количественными характеристиками развития украинской нации как на региональном и общегосударственном уровнях, так и в контексте евроинтеграционной политики Украины.

Преобладающими идентичностями населения Украины в целом являются национально-государственная, а также локальная. На протяжении существования независимой Украины выделяется три этапа подъема национально-гражданской идентичности, границы между которыми четко совпадают с двумя бифуркационными кризисами (Майданами) в 2004–2005 гг. И 2013–2014 гг.

Начиная с 2004 г. под влиянием политической конъюнктуры в Украине появилось и активно пропагандировалось определенными политическими силами такое понятие как «Юго-Восток». Специфическая «юго-восточная» идентичность выстраивалась на остаточной «советскости», склонности к патернализму власти, экономическом прагматизме и демонстративной русскоязычности.

Юг Украины вполне заслуживает того, чтобы рассматриваться самодостаточным социокультурным регионом Украины, который в социокультурном отношении

занимает промежуточное положение между Центром и Востоком. Преобладающими идентичностями населения Юга Украины являются национально-государственная, а также локальная.

Особой составляющей южного региона Украины является Крым. В частности, для автономии в большей степени, чем в целом по Югу была присуща именно региональная самоидентификация населения. К сожалению, пока мы не можем отслеживать реальные социокультурные процессы, происходящие на оккупированном полуострове.

Несмотря на задекларированный государством курс на евроинтеграцию и значительное продвижение в этом направлении, европейская идентичность не является первоочередной для жителей ни одного региона Украины, в том числе и южного.

Ключевые слова: украинская нация, идентичность, самосознание, регионы, Украина, Юг Украины.